

DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-54>

УДК 631.22:631.1.016

Нечитайло Вероніка Володимирівна

кандидат економічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу інвестиційного
та матеріально-технічного забезпечення,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7098-0441>

Veronika Nechytailo

National Research Centre "Institute of Agrarian Economics"

**ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ****ACTIVITIES OF UKRAINIAN FARMS ENTERPRISES
IN THE CONDITIONS OF WAR**

Анотація. У статті обґрунтовано життєві потреби сім'ї фермера, що визначають головні стратегічні пріоритети фермерського господарства в умовах нестабільності. Проаналізовано оплату праці працівників сільського господарства з яких утримуються основні відрахування на соціальні заходи у відповідності до чинного законодавства. Здійснено оцінку середньорічної частки власних джерел фінансування капітальних інвестицій у фермерських господарствах, у середньому за 2018–2021 рр., 2023 р., а також поточного 2024 року. Обґрунтовано основні джерела фінансування посівної нинішнього року. Розглянуто динаміку змін у приростах основного і оборотного капіталу у сільському господарстві України, а також структуру фінансового результату малих підприємств та мікропідприємств. Крім того, вивчено програми підтримки аграріїв у 2024 році.

Ключові слова: фермерські господарства, джерела фінансування капітальних інвестицій, сільське господарство, програми підтримки, матеріально-технічне забезпечення.

Summary. In an article based on Abraham Maslow's need motivation theory, a pyramid of living needs of a farmer's family was developed, which determine the main strategic priorities farming in conditions of instability. The wages of agricultural workers were analyzed from which the main deductions for social events are deducted in accordance with the current legislation. In order to comply with the conditions of financial independence and sustainable development of farming it was established that the share of borrowed and otherwise attracted funds and sources of financing of his capital investments was 25-30%, but did not exceed 1/3 of their total volume. It was established that in 2023 the USAID AGRO program introduced a grant regarding the support of three providers of commodity financing for small and medium agricultural producers – ADAMA, Ukravit та Agro Arena. An estimate of the average annual share of own sources of financing was made capital investments of farms on average for 2018–2021, 2023, and 2024. The main sources of funding for sowing of the current year have been studied. It was established that the main source of financing sowing their own funds remain – 72.3%, bank financing – 19.2%, which includes the program "Affordable loans 5-7-9" and other bank loans, in third place is commodity lending – 8.5 percent. The dynamics of changes in the growth of fixed and working capital in the in agriculture of Ukraine for the period 2011–2022, as well as the structure of the financial result of small and micro enterprises, 2019–2023, were considered. It was found that statistical data on small enterprises reflect the trends of changes and the level of indicators of the economic activity of farms. Farm profits remain the main source of capital investment. In addition, support programs for farmers in 2024 were analyzed. It was established that in the current year, state support for farmers, particularly farms, was directed to subsidies on livestock, for partial compensation of the cost of domestically produced agricultural machinery, compensation of costs for humanitarian demining of land, compensation to family farms for the paid single social contribution, lending, as well as grants for horticulture, berry growing and viticulture.

Keywords: farms, sources of capital investment financing, agriculture, support programs, material and technical support.

Постановка проблеми. Наша держава є одним із провідних світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, тому підтримка

та відбудова її сільськогосподарського сектора має важливе значення для економічного відновлення країни в цілому. Фермерські господарства займа-

ють важливе місце у багатокладній економіці України. Війна завдала значних збитків фермерам, однак вони продемонстрували свою ключову роль у збереженні та розвитку локальних ринків, їхня діяльність характеризується стійкістю до негативних змін зовнішнього середовища, гнучкістю та адаптивністю, орієнтованістю на задоволення власних потреб. Оцінка сучасних умов діяльності фермерських господарств дасть змогу визначити основні напрями і чинники розвитку, що дозволяють його прискорити, або навпаки стримати у разі збільшення їхнього сукупного чи індивідуального впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фермерських господарств України присвячені праці багатьох відомих українських вчених, а саме О.В. Захарчука та М.І. Кісіля, які зосередили свою увагу на інвестиційних стратегіях розвитку фермерських господарств за умов нестабільності [1]. Теоретичні та методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства вивчав М.М. Кропивко [2]. Науковому обґрунтуванню концептуальних засад організаційно-економічного забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств на селі значну увагу приділили Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та В.А. Мамчур [3]. Оцінку нематеріальних активів у сільському господарстві аналізувала Т.В. Мацибора [4]. Інноваційно-інвестиційний розвиток ринків технічних засобів, насіння та технологій у рослинництві вивчали Я.Ф. Навроцький та О.В. Вишневецька [5]. Проте всі аспекти цієї теми, за умов війни, вивчені недостатньо, тому зазначене дослідження є актуальним.

Мета статті. Аналіз нинішнього стану розвитку фермерських господарств України, виявлення основних проблем, які впливають на їхню діяльність та визначення можливих шляхів вирішення, зважаючи на сучасні вимоги, які потребують поглиблення та деталізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американський психолог Абрахам Маслоу згрупував всі людські потреби в піраміду, яка є схематичним зображенням всіх людських потреб від найпростіших і нагальних до потреб вищого порядку. Основною її метою є розуміння того, що мотивує людей здійснювати ті чи інші вчинки [6]. Суть його теорії полягає в тому, що людина по своїй природі має широкий спектр потреб, які вона прагне задовольнити, це є мотивом її поведінки. Ієрархію потреб він вибудував у виді піраміди, що складається з п'яти шарів. У самої основи піраміди розташувалася група найнеобхідніших фізіологічних потреб; потім шар потреб, що забезпечують соціальні і страхові гарантії; далі йдуть соціальні потреби (приналежність до спільноти, підтримка, визнання); далі – потреби в самоствер-

женні, статусі і репутації; на самій вершині – потреби в самовираженні і самореалізації [7].

На основі теорії мотивації потреб Абрахама Маслоу, автором та іншими дослідниками розроблено піраміду життєвих потреб сім'ї фермера, що визначають головні стратегічні пріоритети фермерського господарства в умовах нестабільності (рис. 1).

Для більшості фермерів метою функціонування господарства в умовах війни є збереження його потенціалу та економічної діяльності. Лише після досягнення умов безпечної діяльності можна вирішувати завдання щодо відновлення майна і потенціалу господарства. Коли ж потенціал фермерського господарства відновлено, його власники вирішують наступні завдання щодо його нарощування. У подальшому настає черга завдань фермерського господарства щодо навчання як власних членів сім'ї, так й інших працівників фермерського господарства. Потребою найвищого рівня є соціальна поведінка фермера, яка має на меті благоустрій місцевості, на якій розміщене фермерське господарство, допомогу дитячим садкам та школі, будівництво під'їздів з твердим покриттям, газопостачання, утилізацію відходів, водо забезпечення тощо [1, с. 14].

Відображений принцип у піраміді життєвих потреб сім'ї фермера, що визначають стратегічні пріоритети фермерських господарств в умовах нестабільності полягає в тому, що фермери вмотивовані задовольняти спочатку найбільш базові потреби, перш ніж переходити до інших, більш високих.

Фермер та його сім'я за свою працю в господарстві отримують не заробітну плату, а частину чистого прибутку, який отримує господарство та розділяється між членами сім'ї пропорційно їхньому трудовому внеску і має використовуватися для визначення заробітку, а також для утримань і відрахувань на соціальні заходи у відповідності до чинного законодавства.

Наймані працівники, які працюють за трудовим договором отримують заробітну плату. Її розмір не повинен бути меншим за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати. За даними Державної служби статистики України середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві в середньому по Україні у 2015 р. складала – 3140 грн, відповідно у 2019 – 8738, 2020 – 9734, 2021 – 11733 та воєнному 2022 р. – 12243 гривень.

У 2024 середня заробітна плата працівників сільського господарства становила – 22,5 тис. грн. Зокрема, оплата праці тракториста – 26,5 тис. грн, агронома – 25,0 тис. грн, ветеринара – 26,5 тис. грн, садівника – 20,0 тис. грн, асистента ветеринарного лікаря – 13,5 тис. грн, зоотехніка – 17,5, доярки – 20,0 тис. грн, забивача худоби – 23,0 тис. грн та птахівника – 20,0 тисяч гривень [8].

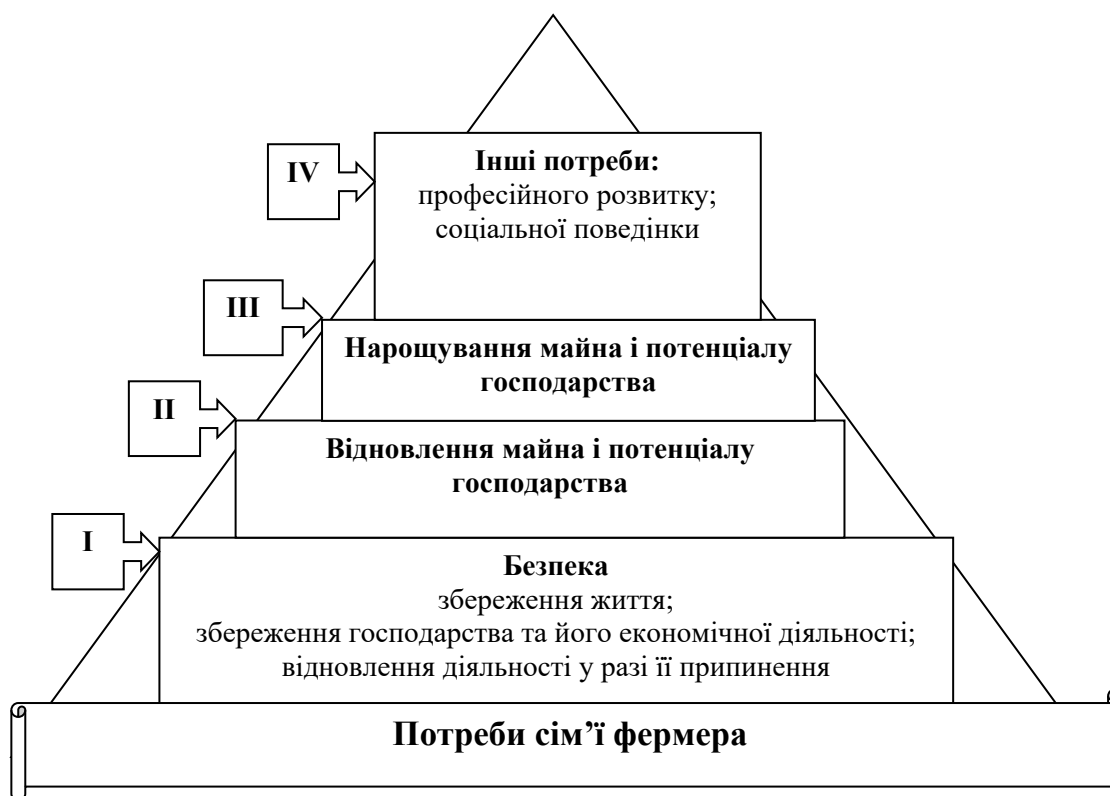

Рисунок 1 – Піраміда життєвих потреб сім'ї фермера, що визначають головні стратегічні пріоритети фермерського господарства в умовах нестабільності

Джерело: розроблено В.В. Нечитайло, М.І. Кісілем та О.В. Захарчуком на основі теорії мотивації потреб Абрахама Маслоу

З метою дотримання умов фінансової незалежності та сталого розвитку фермерського господарства доцільно щоб частка позичених і залучених іншим чином коштів і джерел фінансування його капітальних інвестицій складала 25–30%, але не перевищувала 1/3 їхнього загального обсягу [9].

Середньорічна частка власних джерел фінансування капітальних інвестицій в сільському господарстві, зокрема і фермерських господарств, у середньому за 2018–2021 рр. склала 89,8%, кредитів банків – 9,8%, на бюджетне фінансування й іноземні джерела припадає – 0,4% [1, с. 57]. Однак під час війни у структурі джерел фінансування фермерських господарств відбулися зміни, так у 2023 р. фермери отримують підтримку як держави, так і міжнародних донорів [10].

У 2023 році програма USAID АГРО запровадила грант щодо підтримки трьох надавачів товарного фінансування для малих та середніх агровиробників, зокрема і фермерських господарств – ADAMA, Ukravit та Agro Arena.

У 2023 р. по кредитній бюджетній програмі «5-7-9» передбачено 9,6 млрд грн або 60% її вартості. Проте 98–99% підтримки по цій програмі у 2023 р. надається під операційну діяльність агровиробників [10].

У 2024 році основним джерелом фінансування посівної у фермерських господарств залишаються

їхні власні кошти – 72,3%, банківське фінансування – 19,2%, яке включає зазначену вище програму «Доступні кредити 5-7-9», а також інші банківські кредити, на третьому місці товарне кредитування – 8,5 відсотки.

За даними державної служби статистики України у сільському господарстві України прирости оборотного капіталу на одну гривню основного мають спадну тенденцію (рис. 2).

Прибуток фермерських господарств залишається основним джерелом капітальних інвестицій. Фінансовий результат по малих та мікропідприємствах збільшився у 2023 р. порівняно з 2022 р. як по малих так і мікропідприємствах (табл. 1).

У 2024 році державна підтримка аграріїв, зокрема і фермерських господарств спрямовувалась у дотації на худобу, для часткової компенсації вартості агротехніки вітчизняного виробництва, компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель, компенсації сімейним фермерським господарствам сплаченого ЄСВ, кредитування, а також гранти для садівництва, ягідництва та виноградарства (табл. 2).

Підтримка і стимулювання діяльності фермерських господарств в умовах війни та після її закінчення має бути одним з найважливіших завдань сільськогосподарської політики держави.

Рисунок 2 – Динаміка змін у приростах основного і оборотного капіталу у сільському господарстві, 2011–2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [10]

Таблиця 1 – Структура фінансового результату малих та мікропідприємств у сільському господарстві, 2019–2023 рр., %

Рік	Усього джерел	малі	зокрема мікропідприємства
2019	100	21,1	6,3
2020	100	40,0	13,2
2021	100	37,0	10,6
2022	100	33,1	7,7
2023	100	40,9	13,2
Середнє за роки			
2019–2021	100	30,5	9,8
2021–2022	100	35,1	9,2
2022–2023	100	37,0	10,5

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [11]

*Статистичні дані по малих підприємствах відображають тенденції змін та рівень показників економічної діяльності фермерських господарств [12, с. 160]. Тому розрахунки фінансового результату від діяльності фермерських господарств України здійснені за даними малих та мікропідприємств.

Таблиця 2 – Перелік програм підтримки аграріїв у 2024 році

Відомство	Перелік програм підтримки аграріїв
Міністерство аграрної політики і продовольства України	1. 205 млн грн для підтримки агровиробників, з яких: - 200 млн грн для надання підтримки аграріям, які використовують меліоровані землі; - 5,0 млн. грн. для компенсації сімейним фермерським господарствам сплаченого ЄСВ. 2. 80,0 млн. грн для надання кредитів фермерським господарствам; 3. 796 млн грн для підтримки фермерських господарств
	Спрямування коштів: 1. дотацію на голову ВРХ – до 7 тис. грн на 1 голову, але не більше 100 голів; 2. дотацію на голову овець та кіз – до 2 тис. грн на 1 голову, але не більше 500 голів; дотація на 1 га – 4 тис. грн, але не більше 120 га 3. 374 млн грн для Фонду гарантування кредитів у сільському господарстві. До 50% непогашеної суми у сумі до 30 млн
Міністерство економіки України	1. 1000 млн грн для часткової компенсації вартості агротехніки вітчизняного виробництва; 2. 3000 млн грн для компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель; 3. 1370 млн грн для надання грантів для створення або розвитку бізнесу з яких передбачається направити 383,6 млн грн на гранти для садівництва, ягідництва та виноградарства.

Джерело: [13]

Висновки. Певну позитивну роль у підтримці фермерських господарств відіграють бюджетні кошти. Нинішня бюджетна підтримка фермерських господарств, яка хоча й незначна за розмірами, але має певне інвестиційне спрямування, оскільки передбачає заходи з дотування голів великої рогатої худоби, овець та кіз, часткової компенсації вартості агротехніки вітчизняного виробництва, компенсації витрат за гуманітарне

розмінування земель, а також гранти для садівництва, ягідництва та виноградарства. Ефективне управління вимагає від фермерів стратегічного мислення і здатності розробляти й реалізовувати стратегії розвитку господарства, що у свою чергу задовольняють життєві потреби їхніх сімей, а також дозволяють ефективно функціонувати господарствам в умовах нестабільності спричиною війною.

Список використаних джерел:

1. Захарчук О.В., Кісіль М.І., Нечитайло В.В. та ін. Формування інвестиційно спрямованих стратегій розвитку фермерських господарств за умов нестабільності: монографія / за ред. М. І. Кісіля. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 136 с.
2. Кропивко М.Ф., Кісіль М.І. Теоретичні засади і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 6–14.
3. Лупенко Ю.О. та ін. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проект. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
4. Zakharchuk O., Matsybora T., Nechytailo V. & Antonenko V. Valuation of non-material assets in agriculture. *Ekonomika APK*. 2019. № 9. P. 40–51. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909040>
5. Захарчук О.В., Навроцький Я.Ф., Вишневецька О.В., Завальнюк О. І. Інноваційно-інвестиційний розвиток ринків технічних засобів, насіння та технологій у рослинництві / за ред. О.В. Захарчука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2022. 266 с.
6. Піраміда потреб Маслоу: що це таке і як виглядає? URL: <https://cau.in.ua/843-piramida-potreb-maslou.html>
7. Теорія мотивації за А. Маслоу. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29109/>
8. Середня зарплата за категорією «Сільське господарство, агробізнес» в Україні. URL: <https://www.work.ua/salary-agriculture/>
9. Лупенко Ю.О., Нечипоренко О.М., Пугачов М.І., та ін. Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення: наукова доповідь. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 224 с.
10. Статистичний щорічник України за 2022 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : ДП «Держаналітінформ», 2021. 383 с.
11. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2019 – 2023). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
12. Нечитайло В.В. Стан розвитку національних фермерських господарств в умовах нестабільності. *Сталий розвиток економіки*. № 2 (47) 2023. С. 158–164. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-23>
13. В Україні оприлюднили повний перелік програм підтримки аграріїв. URL: <https://agropolit.com/news/27786-v-ukrayini-oprilyudnili-povniy-perelik-program-pidtrimki-agrariyi>

References:

1. Zakharchuk O. V., Kisil M. I., Nechytailo V. V., et al. (2023) Formuvannia investytsiino spriamovanykh stratehii rozvytku fermerskykh hospodarstv za umov nestabilnosti: monohrafiia [Formation of investment-oriented strategies for the development of farms under conditions of instability: a monograph] / za red. M. I. Kisilia. Kyiv : NNTs «IAE» (in Ukrainian)
2. Kropyvko M. F., Kisil M. I. (2021) Teoretychni zasady i metodychni pidkhody do formuvannia stratehii upravlinnia efektyvnosti investytsii fermerskoho hospodarstva [Theoretical foundations and methodological approaches to the formation of a strategy for managing the efficiency of investments in farming]. *Ekonomika APK*, no. (1). (in Ukrainian)
3. Lupenko Yu. O., et al. (2021) Kontseptsiiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv na period do 2030 roku: proiekt [Concept of development of family farms for the period until 2030: project]. Kyiv: NNTs «IAE». (in Ukrainian)
4. Zakharchuk O., Matsybora T., Nechytailo V. & Antonenko V. (2019) Valuation of non-material assets in agriculture. *Ekonomika APK*, no. 9. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909040>
5. Zakharchuk O. V., Navrotskyi Ya. F., Vyshnevetska O. V. et al. (2022) Innovatsiino-investytsiyni rozvytok rynkiv tekhnichnykh zasobiv, nasinnia ta tekhnolohii u roslynnytstvi [Innovative and investment development of the markets of technical means, seeds and technologies in crop production] / under the editorship O.V. Zakharchuk. Kyiv: NSC "IAE" (in Ukrainian)
6. Piramida potreb Maslou: shcho tse take i yak vyhliadaie? [Maslow's pyramid of needs: what is it and what does it look like?]. Available at: <https://cau.in.ua/843-piramida-potreb-maslou.html>
7. Teoriia motyvatsii za A. Maslou. [Theory of motivation according to A. Maslow]. Available at: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29109/> (in Ukrainian)
8. Serednia zarplata za katehoriieiu «Silske hospodarstvo, ahrobiznes» v Ukraini [Average salary by category "Agriculture, agribusiness" in Ukraine]. Available at: <https://www.work.ua/salary-agriculture/> (in Ukrainian)
9. Lupenko Yu. O., Puhachov M. I. et al. (2023) Rozvytok ahrarynoho sektoru ta silskykh terytorii v umovakh voiennoho stanu y povoiennoho vidnovlennia: naukova dopovid [Development of the agricultural sector and rural areas in the conditions of martial law and post-war reconstruction: scientific report]. Kyiv: NNTs «IAE». (in Ukrainian)

10. Verner I. Ie. (2022) Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022] / za red. Kyiv: DP «Derzhanalitinform». Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
11. Finansovi rezultaty do opodatkuvannia pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva (2019–2023) [Financial results before taxation of enterprises by type of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises (2019–2023)]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
12. Nechytailo V. V. (2023) Stan rozvytku natsionalnykh fermerskykh gospodarstv v umovakh nestabilnosti [State of development of national farms in conditions of instability]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2 (47). (in Ukrainian)
13. V Ukraini opryliudnyly povnyi perelik prohram pidtrymky ahrariiv [In Ukraine, a complete list of support programs for farmers was published]. Available at: <https://agropolit.com/news/27786-v-ukrayini-oprylyudnili-povniy-perelik-program-pidtrimki-agrariyi> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 11.09.2024